

אסף ענברי

סיור מאורגן במכרה הזהב

מפרספקטיווה חוץ־אקדמית, הכרך הראשון ב"אנציקלופדיה של הסיפור היהודי" מעורר את התיאבון יותר משהוא משיבוע אותו; הוא מעניק לנו קסדת כורים, מוריד אותנו לסיור התרשמות ראשוני במכרה הזהב של סיפורי היהודים, ובתום הסיור הקצר עלינו לחכות לכרכים הבאים, שאתם נצא לסיור האמיתי

אנציקלופדיה של הסיפור היהודי, כרך ראשון, עורכים: יואב אלשטיין, אבידב ליפסקי, רלה קושלבסקי, הוצאת אוניברסיטת בר־אילן, 2005, 373 עמודים

חיבוריו "על ספרותנו - מסת מבוא" (1950) ו"על ספרותנו - מסת חיתום" (1977), הציג רב סרן תפישה רב־מערכתית, רב־סוגית ורב־לשונית של "ספרות היהודים".

ספרותנו אינה רק הספרות העברית, ובוודאי שאינה רק הספרות העברית החילונית־הישראלית, קבע סרן במסר תיו; ספרותנו היא הספרות שכתבו יהודים על תכנים יהודיים בעברית, קוראים יהודי, בין שנכתבה בעברית, בארמית, בערבית־יהודית, בלרנו או ביידיש. בהשראת תפיסתו של סרן הוקמה המחלקה ל"ספרות עם ישראל" באוניברסיטת בר־אילן (שימו לב למינוח: "ספרות עם ישראל", כלר מה לא רק "ספרות עברית"), ובמחל, קר הוות נולד עכשיו, אחי דיון ממושך, הכרך הראשון של האנציקלופדיה של הסיפור היהודי.

קשה לחשוב על מפעל מחקרי כלשהו שמימש עד כה במלואת שכואת את הפרוגרמה של סרן. "האנציקלופדיה של הסיפור היהודי" פורשת את רשתה על כל המערכות הספרותיות והעממיות העצמיות כמרוצת ההיסטוריה סיפורת יהודית שכתבו ושב־על־פה, על כל הולנדים הספרותיים והחוץ־ספרותיים שבאמצע עולם סיפורי יהודים את הבלורים (ממרדשי אגדה עד ספרי מסעות, כפי ויכרונות, שו"תים ובלרות) ועל כל לשונות היהודים שבהן סופרו הסיפורים.

אבל עורכי האנציקלופדיה לא רק הגשימו את חזונו של סרן, אלא פתרו

באופן מבריק את בעיית־הבעיות של החזון הזה: הסכנה שמרוב עיצים לא נראה את היעור. זה מה שהכשיל את סרן, בשעתו. מחקריו הם מפעלי־אוצר רות כמעט בלתי־קיימים, נגזכים ממוניס אותך לכתב לא יבור. הוא לא סידר, לא היהת לו שבת. איך אפשר לאיגן חומר כה עצום, החובק אלפי שנים ומאות אלפי קטסטים בחמש שפות, לגרו דיע וקורטנטי? זה אתגר מייאש על פניו, ואכן עברו שנות רוד מואו הכרותו של סרן על הצורך במיפיה הרב־מערכתית של הספרות היהודית עד שמצאו תלמיד־יתלמדיו, עורכי האנציקלופדיה של הסיפור היהודי, את הסרגל המאפשר לשרטט את המפה.

את שיטתם מכנים העורכים "תמולוגיה", לאמור: התחקות אחר גלגולותיו של עלילות־סיפור בסיפורים שסיפור יהודים כמרוצת ההיסטוריה. אם לומר זאת כמובנים אחרים של תורת הספרות: כל ערך באנציקלופדיה מוקדש ל"ארגומנט" ("סיפור" אב גרעיני) עיקש ומתמיד כלשהו, שהתממש שוב ושוב, עשרות פעמים, כשורה ארוכה של "סו"טים" (טקסטים).

הנה, למשל, הסיפור על התנא שזכה לשם "נחום איש גב־ו", משום שנהג לומר לאימת שנקלע לצרה: "גם זו לטובה". האגדה התלמודית (בשתי גירסאותיה: סנהדרין ק"ז, ע"ב, ותענית כא, ע"א) מספרת שנחום איש גב־ו נשלח מטעם היהודים לרומא עם ארגו וכו' מתננה יקרה לקיסר, ונשדר בדרך, נחום ישן, והגביים מילאו את הארגו בעפר, וכשגמגמו התעורר וגילה זאת, אמר: "גם זו לטובה", והמשיך בדרך, עד שהתייצב מול הקיסר עם ארגו העפר. הקיסר התרחת וציווה להרוג אותו. "גם זו לטובה", אמר גב־ו, שלא איבד את בישותו בק"ה - ואכן, כאותו הרגע הופיע, דאוס אקס מאכינה, אליו הנביא, והרועיק לקיסר שהעפר שכארגו הוא עפר פלאי ההופך לחצים ולחרותו כשמשיב־לימים אותו על האויב. הקיסר הכניס את העפר לשימוש מבצע, ניצח בעורחו מערכה חשובה, מילא את ארגו של גב־ו במתנות ונפרד ממנו ככל הכבוד והיקר. כרכו הביתה שוב נשדר ירדנו, ושוב מילאו הגביים את ארגו בעפר. אלא שהפעם

ביאליק ורבינצקי עורכים את "ספר האגדה". סינוססים יהודי רביעצומה

של יהודי פרס ותימן כמאות ה-17 וה-18, אל קבצים סתידיים בתחילת המאה ה-19 (אראו קיבל הסיפור משמעות חסידית), אל "ספר האגדה" של ביאליק ורבינצקי, אל "ממקור ישראל" של בריצ'בסקי ואפילו אל סיפורו של ענגון "ממטפ חת".

כך, אפוא, בנוי כל ערך באנציקלופדיה: תחילתו לה מובא סיפור־האב הגרעיני (הארגומנט), אחר כך באה סקירה כרונולוגית של גירסאות־מימושו, או אחר כך בא ריון השוואתי (ויקרתו של הסיפור, או ויקתיים של מוטיווים הכלולים בו, לסיפורים נוצריים, מוסלמיים וכו'), אחר כך - סיכום המחדר את משמעותו הבסיסית של הסיפור והמסב את תשומת לבנו להתגוננותה של משמעותו מגירסה לחברתה, ולבסוף - ביבליוגרפיה של הגירסאות וטבלה של מוטיווים. כל זה מובא כרחיטת המצוינית; ערכים אנציקלופדיים אינם מאומים.

פרסום הכרך הראשון של האנציקלופדיה הוא מאורע ספרותי־תרבותי שקשה להגשים בתשיבות. מחקרים מרתקים בתחום היהודי מורעפים עלינו בשנים האחרונות כצב מסוחר, ובכל זאת, לא בכל שנה ולא בכל עשור מגישה לנו האקדמיה מפעל כה שאפתני, עקרוני ומקיף. 18 שנה עמלו יואב ליפסקי, אבידב ליפסקי ורלה קושלבסקי על הכרך הראשון הזה, וכל שנה שהשקיעו מורגשת בתוצאה. ההשוואה המתבקשת היא, כמובן, "ספר האגדה" שפירסמו ביאליק ורבינצקי לשיעוריו בין 1908 ל-1930: מפעל־איריסים, אשר הרף תרומתו התקדימית להנחלתן של אגדות חז"ל, היה מפעל חובבני, לטוב ולרע, ברומה למפעלי הכינוס של בריצ'בסקי ("מאוצה האגדה", "צפונות ואגדות", "ממקור ישראל"), ענגון ("מיים נראים", "ספר סופר וסיפור", "אתם ראייתם"), בוכר ("אור הגנוז") ופנחס שיה ("ספר הדמיונות של היהודים").

"ספר האגדה" הוא ספר בלתי מהימן כמוצד, מבחינת מידת נאמנותו לנוסחתיו המקוריים של אגרות חז"ל. ביאליק ורבינצקי הידשו לעצמם, כפי שניסחו זאת הם עצמם בהקדמתם, "להרכיב כמה נוסחאות זו בזו ולמוגן יחד או לפרקם מפורד רים של אגדה אחת ולרכב שלם". יצרה מואת. הם

הערים גסיו על תושבי המקום: הוא סיפר להם מה שארע לו אצל הקיסר, וכדי לחקות את הצלחתו הם נסעו לרומא והגישו לקיסר את העפר ה"פלאי", שהתגלה להוותם כעפר רגיל לגמרי. הקיסר העניי שם: הכל לטובה.

הלך הרתי של הסיפור ברוד מאליו, ואותו לקח עצמו עולה גם מהאגדה התלמודית (ברכות ס, ע"ב) על ר' עקיבא - תלמידו של נחום איש גב־ו - שאמר לאחר שנשדר: "כל מאן דרעבי רהמנא לטב

"ספר האגדה" של ביאליק ורבינצקי היה מפעל חובבני בהשוואה לאנציקלופדיה של הסיפור היהודי שכרכו הראשון, פרי 18 שנות עבודה, ראה אור עתה

עבד" (כל מה שעושה הקב"ה - לטוב עושה). כבר בתנ"ך התנסח הלך הזה מפיו של יוסף, האר מר לאחיו לאחר התפיסותו אתם: "אתם שחבתם עלי רעה - אלוהים חשבה לטובה" (בראשית כ, כ), אלא שסיפור יוסף ואחיו מכיל מסרים רבים מלבד הנסר הזה, בעוד שהסיפור התלמודי על נחום איש גב־ו ממוקד תכליתית ב"הכל לטובה". לכן זה סיפור מכוון, סיפור סידר, סיפור שהארגומנט שלו ממהיש עיקר־אמונה יהודי מרכזי, שהתממש לימים בעשרות גירסאות. 39 גירסאות של הסיפור איתרו עורכי האנציקלופדיה, ובהן גירסאות אשכנזיות וצפון־אפריקאיות מימי הביניים וגירסאות שמצאו את דרכן אל ה"מעשה בוך", קובץ סיפורים ביידיש קמאית שהורפס כבאול כ-1602 (האם "ספר המע" שים של ענגון אינו אלא תרגום לעברית של הכרך "מעשה בוך"?), ואתו כך אל קובצי סיפורים

תירגמו את כל האגדות הארמיות לעברית (ותרגום - כל תרגום - הוא, כידוע, פירוש), וניתקו את האגדות מן הריונים ההלכתיים הממסגרים אותן בתלמוד; הם הפקיעו את האגדות מהקשריהן המקר ריים וערכו אותן לפי "נושאים" לדעתם: החלטה פרשנית סובייקטיבית כעליל, שהרי אותן אגדות עצמן יכולות להתארגן, "נושאים", לפי אלף ואחר תחכים אחרים.

אין בכך כדי להמיעט כראו זה מחשיבותו הור דאית של "ספר האגדה". היה זה מפעל נועז ונחוץ ביותר, ומקומו בארון הספרים היהודי מובטח לרורות. אבל הפופולריוזיה של הסיפורת היהודית הקלאסית אינה המטרה היחידה המצדיקה מפעלי כינוס. חשך בה לא פחות המטרה המחוקרת־החמד עית, שלא עמדה לנגד עיניהם של ביאליק ורבינצקי, ושעמדה לנגד עיניהם של עורכי האנציקלופדיה של הסיפור היהודי.

קהל היעד העיקרי של האנציקלופדיה הוא ציבור החוקרים בחוגי ספרות עם־ישראל (ללשונותיה) ובחוגי גי המקרא, התלמוד ומחשבת ישראל. המשכיל הסקן המצוי עלול להידרע לכשיעלעל בכרך הראשון וייתקל באמצע הכרך של מראי מקום וכו' (הסקטור המעבך אתך על מפתן מגדל־השן), אבל לחוקרים במקצועות היהודית, הספר הזה הוא כלי עבודה חיוני.

ואולי לא רק להם. סופרים, מחזאים ותסריטאים ישראלים המחפשים שורשי יניקה יהודיים ליצירתם - לא רק מומחים ומתמחים במקצועות היהודית - עשויים להפיק מהאנציקלופדיה הוות את מה שלא הפיק, ולא יכלו להפיק, מ"ספר האגדה" או מאור הגנוז. הירות לישות ארגונה הייחר רית הם ימצאו בה את נוסחאות היסוד הספרותיות - את עלילות־האב החיי

קות והשורשים ביותר - שפירוטו עד כה את המקפריים היהודיים לרורותיהם. כמלים אחרות, יוצ רים ישראלים מאותגריי־הרות אינם וקוקים, אולי, לניתוח מלומד ומחמד של אוצרות הסיפור היהודי, אך באשר הם וקוקים לעלילות חזקות שאין יהודיות מהן, הם יכלו מהאנציקלופדיה הוות

השראה שאינה קשורה כלל לתכלית האקדמית שהולידה אותה. רי יסיפורו של נחום איש גב־ו כדי לעודד את כלונות הצירה של סופר, מחזאי או תסריטאי ישראלי שישאל את עצמו איך לגולל כאן ועכשיו את סיפורו של אדם מוכה גורל אסיר תורה. מכל מקום, תרומה פוטנציאלית זו של האנציקלופדיה ליצורים ישראלים התיים או לסינופסיס יהודי רביעצומה, צפונה כרובה. בחיק הכרכים הבאים, שכן הכרך הראשון, התיאורטי בעיקרו, מכיל רק תשעה ערכים (מבין עשרות ערכים של המפעל השלם), אמנם, גם מאמר־המבוא התיאור

טיים כוללים שפע רוגמאות של עלילות־סיפור ומר טיויים, אבל ארם שאינו פרופסור גמור, מוטב לו שישמור על שניו משיבשר אותן על הסגנון הטכני ני שבו כותבים פרופסורים גמורים לפרופסורים גמורים. ארם מן היישוב עשוי לתרות מדוע מקריי שים העורכים כ-250 עמוד (וארכו של דוקטורט) למבאות תיאורטיים, ואין להאשים אותו אם ירדת על נפשו. אבל אין זו טעות מצד של העורכים. אך אמנם ויתרו מראש, בכרך הזה, על הקהל הרחב, אך מסיבה טובה יותר. יש להם ברורה מתודולוגית חרשנית ועתירת שחיבת לומדי היהודית, וכשורה זו מצריכה ומצדיקה פרישה נרחבת שחוכית למועי חים כי לפניהם, אכן, כשורה.

מפרספקטיווה חוץ־אקדמית, הכרך הראשון מער דר את התיאבון יותר משהוא משיבוע אותו; הוא מעניק לנו קסדת כורים דלוקת פנס, מוריד אותנו לסיור התרשמות ראשוני במכרה הזהב של סיפורי היהודים, ובתום הסיור הקצר עלינו לחכות לכרכים הבאים, שאתם נצא לסיור האמיתי. ועם זאת, כבר על סמך סיור התרשמות שמציע הכרך הראשון (תשעה סיפורים וגלגוליהם, כאמור), אפשר לומר שלפנינו הבטחה מלהיבה, כאשר היא שיטי תיו. איך כרי מיוני יאליק